

HALÁSZ GÁBOR VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

Szerkesztette és az utószót írta Véber Károly. Bp. 1959. Magvető 802 l.

Tragikusan elkésett könyv Halász Gábor gyűjteményes tanulmánykötete. Volt ugyan egyetlen előzménye, *Az értelem keresése*, de ennek túlcsiszolt, sokszor megrostált gondolatai, ítéletei alig-alig sejtettek valamit az életmű most feltáruló gazdagságából, izgalmából, egymásnak feszülő erőiből, belső hullámzásából. Sokáig a szemérem, a túl szigorú írói lelkiismeret akadályozta ezt a bemutatkozást, azután a férfikor fegyelme s talán a háború felé tartó évek felelősségre intő légköre, mely a fiatal kritikus sok nézetét újrvizsgáltatta. Az egyetlen visszatekintés ilyen okokra vall. *Az értelem keresésének* előszava kissé későn kezdett s éppen ezért némiképpen pánikos küzdelem a múlt idővel. Halász Gábor mélyen átélte az idő múlását. Egyik tétéle szerint „nincs műfaj, amelyben az évek futása olyan döntő tényező lenne, mint az esszében, semmiféle művészet nem pótolhatja itt a felgyülemlett tapasztalatokat.” Vallja, hogy a tanulmány nemcsak tétel, hanem lélekállapot, önvallomás is; az író itt is egyéni, belső fejlődése során jut el feladataihoz; a változás pedig időhöz kötött: a tanulmányíró igazsága egyszerre feltételezi a tárgyi igazságot és az egyéni átélést; ki kell hát várni türelemmel az időt, míg a magunk készsége megérett az igazság szolgálatára. Ezért tartja kockázatosnak a tanulmányok kötetbefoglalását, hiszen ezzel egyidejűvé merevítjük, ami változó rohamozás volt a múltban. A visszatekintőt az ellobogott lángok csüggesztő látványa fogadja, s kisiklásnak tűnik a megoldás, melyet a naiv bizakodás oly véglegesnek érzett. De csupán kockázatos-e mindez? Nem, mélységesen kísértő is: mi az eredmény? *Az értelem keresését* megszerkesztő Halász Gábor már nemcsak magányos színjátéknak, belső feszültségek feloldódásának, a lélek kalandjairól való beszámolóknak tartja az írást: a felelősségvállalás érzése is ösztönzi, mely feltámasztja benne az eredmények objektív megmérésének igényét. Innen látszik későn születtnek az első kötet, melyet ezzel a felismeréssel bocsát útjára az író: „bűntelenül sokáig nem lehet elzárkózni a mások mértéke felől”.

Halász Gábor *Az értelem keresése* után egyre messzebb jutott a „felgyülemlett tapasztalatok” útján, az olyannyira szükséges újbóli-visszatekintésig azonban már nem érhetett el. Művét, a „szüntelenül változó rohamozást” irodalomtörténété merevítette az önkényes halál. Ez a könyv már dokumentumgyűjtemény, pedig belső logikája csupán újabb kísérletre vall: az életerős szellem tájékozódik benne a jövő felé. Minek tartjuk hát, ha írója későn indulónak látta *Az értelem keresését*? Halász Gábor gyűjteményes kötetéből a tragikus késétség keserősége árad: itt is felírhatnánk mottóként *Az értelem keresése* bevezetőjének szigorú felismerését, a belőle kihangzó önbírálatot azonban ítélettel kellene felcserélünk, a barbár kor ítéletével.

*

Halász Gábor írásaiból egészen csonka pályája derekáig igen erős nemzedéki tudat sugárzik. Szembefordulása némely eszmékkel, értékekkel, példákkal sokáig olyan lendülettel megy végbe, hogy lehetetlen csupán a bontakozó egyéniség jogos magakeresésére vagy önvédelmére gondolnunk: a fiatal kritikus nem is tagadja, hogy új ízlésformát képvisel, mely történeti korszakokat választ el egymástól. Mindenekelőtt a tizenkilencedik század ellen lázad, de vallott és vállalt elfoglaltságában kortársai közül is támadja azokat, akikben rokonszenvet érez a „hig” kor iránt.

Csőmörrel tekint a romantikára, a fogalmat azonban egészen tágran értelmezi. Szerinte érzületünkbe felszívódott a romantikus költészet-elmélet és természetünké vált a romantikus látás. Minden változás ellenére még korában is uralkodónak látja a múlt század ízlését; még a realizmus, a naturalizmus és századvégi költőiskolák alapanyagában is felfedezi a romantikus természetet. A megvetett irányzathoz kapcsolja Adyt, mert szubjektív és vátesz-öntudatú, Móriczot, mert valóságshívő és igazságkereső, a költői szabadság elvét, mert lázadásra készítet, a történeti szemléletet, mert a fejlődésgondo-

latot emelte törvényerőre s a nemzeti forradalmi igényt, mert hivalkodóan magasra emeli az egyéniség szerepét.

Halász Gáborról lévén szó, főlősleges bizonygatnunk, hogy e merész társítások mögött nagyon is szilárd esztétika és tudatos ízlés húzódik meg. A huszas, harmincas évek fiatal kritikusanak legnagyobb élménye a felvilágosodás évszázada, a tizenharmadik század. Innen tekintti át egész korát s nemzedéke örökségét. Különös látványról számol be.

Körképén a Nyugathoz vezető magyar lírai fejlődés jelenik meg a legtorzabb arányokban. Felismeri, hogy a tizenkilencedik század második felében a magyar irodalmi ízlés az objektív szakaszból a szubjektív szemléletű kor felé halad, de mit sem lát e folyamat értékeiből, felszabadító erejéből: ha kétségtelen eredményekkel áll szemben, mint Ady műveiben, akkor az egyéni tehetség titkával magyarázza az ellentmondást. Vajon a századforduló és századelő magyar dekadenciájának kétarcúságát sejtette meg? Aligha, hiszen az „izlésválság” első nyilvánvaló jeleit Petőfi költészetében véli felfedezni, s egyenes utat lát a nemzeti hivatást betöltő költő és a személyes élményeit naiv büszkeséggel versebe öntő, majd az énjében a különöst felkutató és végül az önmagában a kozmoszt felfedező lírikus között. Halász Gábor a tizenkilencedik századot megelőző ízlésirányok eszményeihez méri nemzedéke örökségét. A klasszikus, a humanista, a barokk líra az ideálja, melynek költője a témát tisztelte, nem önmagát, s amely képsablonokat használt, a különös szavak helyett a versstruktúra eredetiségét, merészségét keresve. Ezzel a mértékkel mérve Ady szép hitvallása — „Én voltam az Úr, a Vers csak cifra szolgálja” — a titánkodó lélek szava, amely nem ismer el külső formai kényszert, s amely minden más célt alárendel a megnyilatkozás őrző vágyának. Érthetetlen lenne ez az elfogultság, ha nem látnánk, hogy a fiatal Halász Gábor mindenekelőtt önnön dogmáit tiszteli: a huszas években s a harmincas évek elején írt tanulmányaiban sokszor fontosabb a program, mint a művekre támaszkodó elemzés. Koncepcióját kell megismernünk, ha közel akarunk jutni hozzá.

E szellemi építmény logikája szerint a líra igazi kiteljesítője az objektív költő. Ennek a költészet techné, mesterség, ez magától értetődőnek tartja, hogy feladatot vállal. Kiindulópontja nem az ihlet, hanem az egyéniségtől független verstárgy, lelkét ehhez igyekszik felemelni, arra törekszik, hogy érdemessé váljon a szolgálatra. Nem az élményeit hiszi kimeríthetetlen gazdagnak, hanem az élményeket fakasztó külső valóságot. Számára a vers fontos kelléke a leküzdendő nehézség. Az ő indulata nem áradhat közvetlenül és kényelmesen szavakba, lombikokon

vonul át, amelyek tisztítják és fokozzák erejét. Gondolata nemcsak belső dinamikáját követi, hanem kénytelen alkalmazkodni a babonásan tisztelt formához is. Művében az ismertség adja meg a szóhatást, a feltámadó asszociatív játék gyönyörködtet. Muzsika helyett fogalmi játékkal idézi fel a szépséget. Ugyanakkor azonban formaművész, virtuóz is. Nem ittasodik meg önnön hangjától, mindig ellenőrizni tudja érzelmeit. Számára a formai játék is végeredményben a nagy alaptörekvés, az énkorlátozás egyik mozzanata.

Látható: itt a klasszikus költő szolgáltatja a legtisztább példát. A prózáról szólva a kalandregényben látja az eszményt a fiatal Halász Gábor. Pontosabb szóval történésregénynek nevezi. Azt dicséri benne, ami a tizenkilencedik század regénytípusától megkülönbözteti. Hogy írója az eseményeket mintegy láncrafűzi, amelyek önmagukban érdekesek, nem pedig lélekalakító hatásukban. Hogy itt a világ panoráma, mely sohasem válik a hős jellemfejlődésének pusztá háttérévé. S hogy megbomlik, azaz ki sem fejlődik benne a regény való ságillúziója: írója nem igyekszik leplezni az elbeszéltek fiktív voltát, nyíltan bevallja játékos szándékait.

A kritikában és az irodalomtörténetírásban a Sainte-Beuve-i portréban találja meg a követendő példát. Mert ahisztorikus lenni — mondja eszményképpéről —, mászere lényege „kritikai szempontokkal helyettesíteni az irodalomtörténetet, ha tetszik, anakronisztikusan kezelni a múltat”. Halász Gábor támadó szavai gyakran illetik a történeti szemléletet. Szerinte az öntudatos és igazán alkotó korok nem ismerték a fejlődés rabságát. Ezért elégedetlen a szellemtörténeti iránnyal is. Furesa látványnak tartja, hogy bár a világnézeti szintézis jegyében született, szétágazó, sokszor merőben ellentétes módszerekre szakadozott: a gót, barokk, rokokó lélek vizsgálatával csak szempontjaiban frissítette fel az irodalmi szemlélet, lényegileg a legszélsőbb határig vitte a fejlődéselvet; a típus fogalmának felvételével próbált univerzalizisztikus szint adni eredményeinek, tipizálása azonban szintén mélységesen történeti színekből alakult. Ő többre vágyik: általánosítani akarja a hisztorikumot. Sokat emlegeti a múlt aktualizálását, de egyszerre követeli a történelem tanulságainak igénylését és a történeti szemlélet tagadását.

Halász Gábor tudja, hogy a koncepciójában kifejeződő izlésválság világnézeti válság kísérője. Következtes: a tizenkilencedik század demokratizmusától és romantikájától elfordulva valamiféle arisztokratikus ízlés újjáéledését várja. Biztatónak tartja, hogy olyan korszakok keltik fel nemzedéke érdeklődését, amelyeknek arisztokratikus lelkiségével sokáig értetlenül álltak szemben (spa-

nyol virágkor, német barokk, a restauráció Angliája, a francia grand siècle). A korlátok vállalását, a formatiszteleket, a játékokat, az érzelmi fegyelmet, a mértékertartást, a szolgálat tudatát, a tradíciók tisztelőt, az én háttérbeszorítását az arisztokratizmushoz kapcsolja az életformában és a költészetben egyaránt. A kibontakozást is ez irányba reméli: „A kialakuló új líra nagyon valószínűleg arisztokratikus lesz ebben a tárgyi értelemben, és abban is, hogy egész kevesekhez fog szólni: a kiválasztottak szellemi fényűzését szolgálja majd intellektuális szépségeivel... s a romantikus énlíránál magasabbrendű, értékebb költészetet ígér.”

Ez a kidolgozott koncepció természetesen nem magyarázható csupán Halász Gábor nagy tizenharmadik-század-élményével: a korabeli irodalmi élet valósága is hatott kialakulására. A szubjektív líra bírálatát például igen erősen sürgette az a hanyatló tendencia, mely a *Nyugat* lírai forradalmát követte. Valóban: egy évszázad elég volt, hogy az a lírai forma, melyet Halász Gábor romantikusnak minősített, eljusson önmaga kárikatúrájához és csődjéhez; az eredetiséget felváltotta az eredetiségkedés, az egyéniségkultust az egyéniségimádat, a formai szabadságot az anarchia; az érzelmek elaprózódtak, a vers belső méretei összezsugorodtak.

De Halász Gábor messzebbre tekintve is észrevehetett aggasztó jeleket. A róla szóló irodalomban gyakran emlegetik az irracionális riasztó hatását. „A huszas években írta első tanulmányait — olvashatjuk Keresztury Dezső tömör tanulmányában —, akkor, amikor Európaszerte látszatra döntő győzelmeket aratott az irracionális, amikor a kételkedés, annyi csodálatos alkotás ihletője, túlcsapott határain s a semmi örvényeibe sodorta a világító európai értelmet. Ő ekkor a legnépszerűtlenebb álláspont felé vonzódott: hangsúlyozottan konzervatív, romantikaellenes, értelemtisztelő magatartással fordult szembe a kor divatos áramlataival”. E kötet olvasója talán még erősebben érzi, hogy innen kell megközelítenünk Halász Gábor életművét, ha valóban meg akarjuk érteni. Írásaiban ugyan csak elvétve találkozunk az irracionális közvetlen bírálatával, de az értelem keresésének a szenvedélye, amellyel meglep bennünket, szavak nélkül is bizonyítja a bíráló indulatot. Ez azonban csak a tájékozódásban segít: világképe bonyolultabb képzetet sejtet, semhogy ilyen sommás minősítéssel megnyugtatóan jellemezhetnénk.

Halász Gábor indulásától kezdve a racionalizmus bűvöltje. Julien Benda híres kérdésfelvetéséhez csatlakozva, kristályos tömörséggel vizsgálja gondolkodásának alapjait: „Igen fontos a harc, mert harc nélkül nincs élet és szellemi élet; fontos a párt, mert az egyéniség fegyvermezését jelenti minden csat-

lakozás, és fontos a világnézet, mert nélküle nem ismerhetünk meg az igazságot sem. A világ értelmetlen kaosz, ha nem lépünk rendező elvekkel elébe, az igazság szétfoszlik, ha nem öntjük kész fogalmi edényekbe. Nem ismerhetünk meg, csak ha már tudunk, nem keresnénk, ha nem találtunk volna. Világnézet nélkül csak a passzív szemlélődés olcsó gyönyörét élvezheti lelkünk...” Merre lépjen tehát a huszas évek írója, aki az impresszionizmus örökségével indul? Halász Gábor tudja, hogy az új racionalizmus nem lehet azonos a tizenharmadik század naiv önelégedettségével. De valódi határozottságot továbbra is csak a tagadásban mutat: nyíltan tagadja a materializmus „valóságkábulatát” és a szubjektív filozófiák „részeg önértetét”. S ugyanakkor koncepciója leghalványabb vonásai éppen az újak, a sajátosak: „A szent-tamási ész, amely büszke fogalomtornyait egy magasabb valóság felé emeli, a pascali ész, amelynek utolsó lépése, hogy elismeri önmaga korlátait, a léttel és létfölötti titkokkal számoló descartes-i intellektus a modern lélek ideálja...”, ma már tudjuk, hogy az észet örök törvények és örök adottságok kötik, ám minden érték a gondolatból születik”, stb. Másról a rend, a fegyelem, a tekintély eszményeibe kapaszkodik a barres-i dogmákat is a példaadó értékek közé sorolva. S újra és újra visszatér a konzervatív magatartás dicsőretére, melyben a helyes tájékozódás feltételét látja.

Igen: értelemkereső szenvedélye az irracionális bírálója vall, érvei azonban valamilyen objektív idealizmus felé mutatnak. Mit ígérhet ez a küzdelem? Szabó Lőrincről szólva szárnyaszeggett individualizmusról beszél. Szárnyaszeggett az ő racionalizmusa is.

Amikor tehát kilép szellemi építmánya kapuján, egyszerre vezetik a nagyszerű felismerések és a konok büszkeséggel vállalt előítéletek. Jól tudja, hol kell keresni kora új magyar irodalmának igazi értékeit, de válogat a kincsek között s némelyiket szándékosan hagyja maša mögött. Látja, hogy Szabó Lőrinc költészetét hivat alkot az impresszionista tegnap és a határozottabb jelen között, de arisztokratikus göggel siklik el az elkerülhetetlenül felvetődő társadalmi igény fölött: „Hálás lenne felelőssé tenni őt az elhanyagolt tömegekért, ha a tömeg felelősséget érezne a mi lelki épségünkért”. Felismeri az új szépséget Illyés Gyula érett verseiben, de megsejteti, hogy teljes szívvel csak a költő „belső forradalmát” tudja követni. Viszonylag korán felfigyel József Attilára, akiben a „költővé ért proletárt” tiszteli, de véleményében már előrevetítődik későbbi kidolgozottabb József Attila-tanulmányainak vezérmotívuma: csak a lelki és művészi lehetőségekre figyel a proletár-témában is. A mutatós modernista prózai kísérletekkel szemben az életrajz-író

Kassákra szavaz, de mindenekelőtt „keménységében” látja értékeit, s amikor másfajta stílussal áll szemben — mint Mórícz műveiben — képtelen közeljutni a feltáruló gazdag világhoz, mégha az nagyobb arányokat sejtet is: számára századunk legnagyobb magyar prózaírója még a harmincas években is korszerűtlen naturalista, akinek igazságkeresésétől ironikusan el kellene fordulnia a fiatalágnak, ha előre akar lépni.

Látható: ezt az „új racionalizmust csak gyenge szálak kötik a magyar valóságához. Valószínű, hogy a fiatal Halász Gábor irodalmi élményei is olykor másodlagosak: közvetítők inspirációjára születtek. Legalább is erre vall a kor néhány kedvenc esszéista gondolkodójának hatása: a tizenkilencedik század kiábrándult értékelésében például hamar felismerhető Ortega hires tétele; a jätékos művészet dicsérete mögött pedig Huizinga *Homo ludense* sejthető. A fenti ítéletek némelyikének alighanem több köze van ezekhez az olvasmányélményekhez, mint az irracionális világnézeti bírálatához.

Abban azonban, hogy ez a racionalizmus ilyené alakult, bizonyára a kor magyar irodalmának fontos társadalmi problémája tükröződött. Halász Gábor Babits-sal folytatott vitája alapján, melyben e kötet lapjain először találunk vallomást, erre következtethetünk. A lázadó tanítvány még legközelebbi mesterének sem tudja megbocsátani, hogy gyönyörködni tud a „végső bomlás százszínű századában”. A mester viszont hamar észreveszi a tanítvány koncepciójának gyengejét: „Egészen természetesnek találom — írja —, hogy a generációs probléma éppen annak a nemzedéknek irodalmi gondolkodásában jut különös jelentőségre, amely többé-kevésbé tudatosan érzi, hogy alkothat ugyan kitűnő műveket, de lényegi megújulást az előbbi nemzedékhez képest, forradalmat, mint az, nem remélhet hozni.” Babits nemzedéke nevében joggal hivatkozhat irodalomtörténeti fölényre, a maga nevében pedig a követők lázadását is oktalannak minősítheti. Ő maga mögött érezheti a *Nyugat* forradalmát és a „kijózanodás” éveit is; átélte mindazt, amivel az utána következő nemzedék küszködik, de nem tagadja meg a „romantikus” örökséget; így jut el a „nyugtalan klasszicitáshoz” ahogy ebben a kötetben olvashatjuk. Ebben viszont valóban különbözik tőle a tanítvány: az ő klasszicitása végtelen és szigorú. A tizenkilencedik század, a romantizmus itt csak gyűjtőfogalom: valójában a századelő irodalmi forradalmáról van szó, amelynek tragikus lezáródása után a mester talán az elvesztett éden fájdalomát burkolta a „józsanság” esztétikájába és költészetébe, míg a tanítvány az el nem nyert éden keresését kompenzálta az új racionalizmusa hidegségével.

A 30-as évek közepe táján ez a magabiztoság kezd meginni. Ekkor születtek *Az értelem keresése* előszavának szomorkás, kesernyés szavai. „Mennyi merevség volt és mesterséges egyszerűsítés a fiatalos dogmatizmusban, amely egyetlen vezérelvre akarta hozni az ízlés kábitóan bonyolult rendszerét, mennyi erő mégis s jóleső macakosság! . . . Milyen jó volt a tiszta irodalmiság öntudatával stílusformákat, az írástechnika módosulásait elemezni, s milyen formalizmus született ebből az önértékből!” S ahogy telnek a szomorú évek, egyre mélyebbre vág benne a kétely. 1941-ben, amikor beköszöntőt ír a Magyar Csillag új rovata elé, már csak dogmák, eszmék romjain tekint végig. Félve írja le a rovatcímét — Mérték —, mert azt érzi csüggedten, hogy nincs mérőeszköz: „Ma a csüggedés mély és valódi; az erőtlenségért nem vigasztal többé az ötletekkel való játék, s a mérőeszköz hiányáért a színes benyomások kultusza”. A kritikusi nem hisz többé tételeiben, modorából kiábrándult: „nehézkés dogmáit és elegáns széksziszét egyformán levetette.” Nem maradt más számára, csak valami meghatározatlan remény, hogy az érték minden más szemponttól független megbecsülését segíti elő. Két év múlva, az *Ezüstkor* bírálatában még szókimondóbb: már nemcsak magatartását, hanem leghívebben őrzött eszméjét, a klasszicizmust is rezignáltan jellemzi. Még jólesően látja az *Ezüstkor* nemzedékének szép szellemi tornáját, a tiszta meghatározás gyönyörét, de győzelmében nem bízik többé: „A klasszicizmus jogaiba ültetése elmélet maradt már régebben, és *másvalaki* számára is — utal mintegy személytelenül önmagára —, érvek öröme nem követte az alkotók lelkesedése.”

Még nincs ereje hozzájárulni az új eszmrendszer felépítéséhez a dogmák romjain, de nem sülyed tehetetlenségbe sem: bogozni kezdi az összekuszált fogalmak szálát, ahol tudja. Ezekben az években lesz gondolatai sine qua non-ja a realizmus eszménye. Elégedetlen kora új regényirodalmával, melyben a szerkezeti trükköket tartja legemlékeztetesebbeknek. Gúnyosan beszél az action gratuite-ről, amely annyira hozzátartozott a műfajhoz, hogy azonnal kiközösítették a jólnevelt regényhősök sorából, ha valaki okkal cselekedett. Ő, aki olyan szenvedéllyel elemmezte az új regényírói törekvéseket, most barokkosan burjánzóan látja Proust és Joyce elemző regényét, s a *Háború és béke*ben fedezi fel „az örök, szilárd nyugvópontot”, az igazi regényt, amelynek hatásán nem rontott a tovasuhanó idő. Balzac és Hardy példáját idézi s felfedezi az új amerikai realistákat.

Bizonyos, hogy a modern próza irányok tanulása éppúgy kifejeződött ebben az új esztétikai értékelésben, mint a megbomlott kor írójának vágya a tiszta, szilárd, értelmes

világ után. Egyelőre azonban az új irányú tájékozódásnak láthatóbb jele a mindenféle koncepciótól való *tartózkodás*, mint a megsejtett új összefüggések megfogalmazása. Többször idézett előszavában ő maga is beszél ilyesmiről: a meghiggadással együttjár — írja — „az áthajlás a tételektől a megfigyelésekhez”. Egyre növekvő rezignációval mindinkább a részletek, az árnyalatok felé fordul. Még legátfogóbb gondolatát, a realizmus követelését is főképpen „műhelyproblémák” elemzésével támasztja alá: a realista és romantikus „túlzás” különbségével foglalkozik, s újra és újra visszatér ahhoz a felismeréshez, hogy az új regény a tények lenyűgöző tömegéből, a részletek fullasztó bőségéből születhet meg. Kétségtelen: a nagy összefüggésekre figyelő kritikához mérve ez az elemzőmód megtorpanás, a régi magabiztoság mellett kiábrándulás, rezignáció. De éppen a magyar irodalom története bizonyítja, hogy lehet életmű, amelyet a „megtorpanás” lendít előre, s hogy a kiábrándultság, a rezignáció sokszor több alkotóerőt hordoz, mint a magabizó följeny.

Ha híres cikkét, a *Portré és tablót* elolvassuk, túl is léphetünk a következtetéseken. Itt egymás mellett faláljuk az új összefüggések kutatásának igényét és a dogmáiból kiábrándult kritikus vonzódását a részletek felé. A Sainte-Beuve-i portré híve most a „tabló” módszerével kísérletezik: jobban izgatja a környezet, a háttér, mint a lélek, az apró jellemző tények halmaza, mint a nagy szimbolikus tett, a társadalom bonyolult szövvénye, mint az egén. Értékes, úttörő munkák jelzik az új módszer sikerét: a *Magyar századvég*, vagy a *Magyar viktoriánusok* aligha születhetett volna meg a portré formájában.

De ennél az utóbbi példánál újra meg kell állnunk. Igaz, a *Magyar viktoriánusok* ragyogó részletekkel lep meg bennünket, bizonyító adatok tömegére támaszkodik arról a korról szólva, amelyről alig volt mondanivalója a kor irodalomtörténetirőinek. De ugyanakkor elsősorban a doktrínerek erőfeszítéseire figyel benne az író, akaratlanul is rokonszenvenvel kísérve törekvéseiket, melyekkel rendet, értelmet akartak vinni a zűrzavarba. A konzervatív eszmények némelyike tehát még mindig ott kísért Halász Gábor gondolatai mögött.

Az új átfogó gondolat hiánya máshol is megbosszulja magát a kötetben. József Attila igazi irodalomtörténeti jelentőségét például a meghiggadt Halász Gábor sem ismerte fel. Mindvégig csak a „belső” forradalmárt látta a magyar proletárköltőben: „Nem az élete volt elviselhetetlen, csak a róla magában kiformált, szegényítő, kínzó gondolatok... Képzelete mérgezte meg ifjúságát, nem a valódi viszontagságok... Az igazi szegénység-

get nem lehet kiheverni, nem gazdasági, hanem lélekállapot... Fél és gyönyörködik még a sivárságban is; ami azon felül van, csak idegesítő esetlegesség, mint életének zilált, külső történései, vagy gyermeki makacssággal megkaparintott s el nem hagyható játékszer, mint a világnézet és a harc az eszméért.” S még 1942-ben is ehhez a magyarázathoz tér vissza makacsul: „A nyomorúság több számára földi hatalmasságok hibájánál; végzetes eleve-elrendeltséget érez benne másfajtajú, más alkatú emberek ölmos letörtéségét, holt vidékek dermesztő lehelletét, valami ősi romlás, saját maga tárgyaltan, megfoghatatlan, de vérebe ivódott bűnéét”.

Maga mögött hagyott dogmái azonban már csak kísérteti tudják. Valami termékeny elégedetlenség feszül benne. Továbbjutni! — írja egyik utolsó tanulmánya elé. Csalódottan végez seregszemlét az újabb nemzedékek fölött: mindenütt csak a régi, a bevált fogadja. S ő, a klasszikus mértéktartás, fegyelem s énkorlátozás híve a be nem tett várakozás keserűségével sürgeti a költőt, aki botránkoztatni tud. Nincs még új eszmerendszere, elégedetlenségéből fakadó elégedetlenségeit olykor régi eszményeihez igyekszik igazítani. Sok vélt értéket maga mögött hagyott s bizonytalanul tekintett a jövőbe, de mindig volt ereje, kedve, bátorsága az újra-kezdéshez, a kísérlethez.

*

Halász Gábor tanulmányírói stílusát könnyű jellemezni. Ő maga fogalmazta meg azt a stíluseszmenyt, amely leginkább illik egész kritikus egyéniségéhez: „Az igazi pontosság nem a helytálló szó, hanem a helytálló fogalom.”

*

Hogy ezt az áttekintést megtehettük, a Magvető gyűjteményes kötetének köszönhetjük: Az *értelem keresése* csak pillanatfelvétel lehetett, a folyóiratokban szétszórt írások csupán a közeli kortársakkal sejtették meg az összefüggő képet. Az irodalomtörténetés a *Válogatott írások* szerkesztését is innen, a minél teljesebb megismerés lehetőségei felől ítélni meg, s legfeljebb mohóságát árulhatja el: szeretne fölbbet kapni a kritikus Halász Gábor terméséből, szeretné itt olvasni a Graham Greene-, Hemingway-recenziót, hogy minél pontosabban láthassa az új realizmus-eszmeny kialakulását stb. De azt is tudja, hogy ezzel már a második kötet kiadását sürgeti. Valóban: Halász Gábor igen sok írása vitára ingerel, de mindig közelebb visz a kor irodalmának megértéséhez. Termékeny és termékenyítő elme volt.

Véber Károly a legteljesebben igyekezett kihasználni a „válogatott írások” szerkesztőjének a lehetőségeit. Fel lehetne talán vetni,

hogy nem tisztázta eléggé a kötet jellegét, s végül is megállt félúton az irodalomtörténeti dokumentum és a jólszabott kritika-kötet között. De ez az aggályunk azonnal eltűnik, mihielyt felismerjük, hogy Halász Gábor minden gondja korunk gondja is: a szerkesztőnek itt egyszerre kell szolgálnia az irodalomtörténetet és az élő irodalmi életet. Ezért örülünk a kötet gazdagságának s Kozocsa Sándor bibliográfiájának, mely bemutatja

Halász Gábor egész irodalmi munkásságát addig is, míg a teljes életmű kiadásának ideje el nem jön.

A szerkesztő utószava részletes, alapos. Kár, hogy Véber nem tudta megoldani az utószóíró dilemmáját, s megértő igyekezete helyenként mentegető tételekbe torkollik.

Bodnár György

SZABOLCSI MIKLÓS: KÖLTÉSZET ÉS KORSZERŰSÉG

Bp. 1959. Magvető K. 267 l.

Ez a tanulmány- és cikkgyűjtemény szórványosan már a 40-es évek végéről, 50-es évek elejéről s középről tartalmaz egyes darabokat, de gazdagabbik fele az 1957—58—59. évből való. A tanulmányoknak két góca alakult ki, az egyik József Attila életműve, másik a mai kor költészete körül, mutatva, hogy irodalomtörténész-kritikussal állunk szemben, aki figyelmét eddig napjaink új jelenségei mellett a két világháború közötti korszak irodalmának központi alakjára irányozta. Szabolcsi neve ma már teljességgel elválaszthatatlan a József Attila kutatásoktól. A kritikai kiadás sajtó alá rendezése — mindazzal a szerteágazó, önmegtagadó részletmunkával együtt, amelyet ez jelent — első állomása volt egy nagyratörő irodalomtörténeti vállalkozásnak. A második stációt — néhány jelentős József Attila tanulmányt — itt látjuk, ebben a kötetben. A betetőző fokozat, a legnagyobb magyar proletárköltőnek, s egyik legnagyobb nemzeti költőnknek s korának monografikus feldolgozása még hátra van — de a jelek szerint nem fog soká várattni magára. Ha Szabolcsi egyebet nem csinál az elmúlt tíz-tizenkét év alatt, ezzel is emlékezetes munkát végez, olyan feladatot teljesít, amellyel írók, olvasók és kritikusok tudatát, a jelen irodalmának alakulását nagy mértékben befolyásolja.

Ő azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem kisebb-nagyobb megszakításokkal az egész időszakban azon buzgólkodott, hogy szervezői, szerkesztői munkával még közvetlenebbül kivége részét napjaink irodalmának formálásából, hogy kritikus tollával szolgálja az új irodalom, a szocialista magyar költészet ügyét. Mennyiségileg nem is olyan sok — körülbelül száz lapra menő — amit ebből a kritikai munkásságból érdemesnek látott kötetbe gyűjteni, s nincs a kritikai dolgozatok közt talán egyetlen olyan sem, amely nagyobb terjedelmével vonná magára a figyelmet. „Elaprózta” magát Szabolcsi ezekben az években? Lehet így is mondani. Nem saj-

nálta idejét és erejét a régebbi és az új irodalom *szolgálatától* — a szervezés, szerkesztés, buzdítás és kritika napi feladataitól, s a hirtelen reagálás ösztöne, a gyors segítés szándéka talán hátrébe nyomta íróasztalán a nagyobb terveket. De éppen így emelkedett ezekben az években nemcsak jelentős irodalomtörténészé, hanem irodalmi szervezővé, kritikussá is, komolyszavú alakjává annak a kritikus derékhadnak, amely egyre következetesebben, egyre bővülő tapasztalatok birtokában, egyre szilárduló elvi biztonsággal képviseli nálunk a marxizmus irodalmi esztétikáját.

A *József Attila* című tanulmány egy francia nyelvű válogatás elé készült, idegen olvasók tájékoztatására, akik a magyar irodalom viszonyaival nem ismerősek. Ilyen körülmények közt a pályakép felrajzolásával a józsef-attilai költészet kimagasló eredményeinek felvillantásával — s mindezt Szabolcsi kitűnően végzi el — a feladat sikeresen megoldottnak tekinthető. A tanulmány szerzője, ahol teheti, túlmegy e kényszerű határokon, s igyekszik némi fényt vetni a nagy proletárköltő fejlődésének ellentmondásaira is, főleg a freudizmus szerepére a költő világnézetében. De hazai közönség számára írva, bizonyára ennél is jelentősen tovább ment volna. Révai József két tanulmánya óta — amely a lényeges pontokon egybehangzik Szabolcsi eredményeivel — világosan látni, hol tapintathatók ki legbiztosabban a világnézeti és művészi ellentmondások gyökerei, s nyilvánvaló, hogy ezekről a jövőben egyre több szó fog esni. Eddig József Attila proletárköltői és nemzeti költői „státusá”-nak tisztázásáért, elismertetéséért kellett fáradozniuk szakembereinknek — most, miután ez megdönthetetlennek tekinthető, soron következhet ennek a költészetnek az eddiginél sokkal pontosabb, árnyaltabb értelmezése. Szabolcsi igen helyesen hangsúlyozza költőnk gondolati igényességét, méltán tekinti József Attilát a magyar filozófiai költészet jelentős, sok